धुररसप्रायमाप्यं तत् स्नेहनप्रह्लादनक्लेदनबन्धनविष्यन्दनकरमिति। उष्णतीक्ष्णसूक्ष्मरूक्षखरलघुविशदं रूपगुणबहुलमीषदम्ललवणं कटुकरसप्रायं विशेषतश्चोर्द्ध्वगतिस्वभावमिति तैजसं तद्दहनपचनधारणतापनप्रकाशनप्रभावर्णकरमिति। सूक्ष्मरूक्षखरशिशिरलघुविशदं स्पर्शबहुलमीषत्तिक्तं विशेषतः कषायमिति वायवीयं तद्वैशद्यलाघवग्लपनविरूक्षणविचारणकरमिति। श्लक्ष्णसूक्ष्ममृदुव्यवायिविविक्तमव्यक्तरसं शब्दबहुलमाकाशीयं तन्मार्दवशौषिर्य्यलाघवकरमिति"।

द्रव्यशुद्धि स्त्री ६त०। द्रव्याणां प्रक्षालनादिना मलादेरपनयने। द्रव्यविशेषस्य शुद्धिभेदा ३७६ पृष्ठादौ दृश्याः "प्रेतशुद्धिं प्रवक्ष्यामि द्रव्यशुद्धिं तथैव च" मनुः

द्रष्टव्य त्रि० दृश-तव्य। साक्षात्कर्त्तव्ये "आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यः" बृ०उ०।

द्रष्टृ त्रि० दृश-तृच्। १दर्शके २साक्षात्कारके ३प्रकाशके च "नान्योतोऽस्ति द्रष्टा" श्रुतिः "द्रष्टारोव्यवहाराणां साक्षिणश्च तएव हि" याज्ञ०। "दृश्यद्रष्टृसंयोगो हेयहेतुः" योगसू० "चक्षुर्जन्यमनोवृत्तिश्चिद्युक्ता रूपभासिका। दृष्टिरित्युच्यते द्रष्टा दृष्टिकर्त्तेति चोच्यते शब्दार्थचि० धृतवाक्यम्।

सांख्यमते यथा पुरुषस्य द्रष्टृत्वं तथा सां०सू० निरणायि यथा "द्रष्टृत्वादिरात्मनः करणत्वमिन्द्रियाणाम्" द्रष्टृत्वादिपञ्चकं वक्तृत्वादिपञ्चकं सङ्कल्पयितृत्वं चात्मनः पुरुषस्य, दर्शनादिवृत्तौ करणत्वमिन्द्रियाणामित्यर्थः। ननु द्रष्टृत्वश्रोतृत्वादिकं कदाचिदनुभवे पर्यवसानात् पुरुषस्याविकारिणोऽपि घटतां वक्तृतादिकं क्रियामात्रं तत्कथं कूटस्थस्य घटतामिति चेन्न अयस्कान्तवत् सान्निध्यमात्रेण दर्शनादिवृत्तिकर्तृत्वस्यैवात्र द्रष्टृत्वादिशब्दार्थत्वात्। यथा हि महाराजः स्वयमव्याप्रियमाणोऽपि सैन्येन करणेन योद्धा भवत्याज्ञामात्रेण प्रेरकत्वात् तथा कूटस्थोऽपि पुरुषश्चक्षुराद्यखिलकरणैर्द्रष्टा वक्ता सङ्कल्पयिता चत्वेवमादिर्भवति संयोगाख्यसान्निध्यमात्रेणैव तेषां प्रेरकत्वादयस्कान्तमणिवदिति। कर्तृत्वं चात्र कारकचक्रप्रयोक्तृत्वं करणत्वं क्रियाहेतुव्यापारवत्त्वं तत्साधकतमत्वं वा कुठारादिवत्। यत्तु शास्त्रेषु पुरुषे दर्शनादिकर्तृत्वं निषिध्यते तदनुकूलकृतिमत्त्वं तत्तत्क्रियावत्त्वं वा। तथा चोक्तम् "अत आत्मनि कर्तृत्वमकर्तृत्वं च संस्थितम्। निरिच्छत्वादकर्त्तासौ कर्त्ता सन्निधिमात्रतः" इति अतएव कारकचक्रप्रयोक्तृताशक्तेरात्मस्वरूपतया द्रष्टृत्ववक्तृत्वादिकमात्मनो नित्यमिति श्रूयते। "न द्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपो विद्यते न श्रोतुःश्रुतेर्विपरिलोपो विद्यत इत्यादिनेति"। ननु प्रमाणविभागे प्रत्यक्षादिवृत्तीनामेव करणत्वमुक्तमत्र कथमिन्द्रियस्योच्यत इति चेन्न अत्र दर्शनादिरूपासु चक्षुरादिद्वारकबुद्धिवृत्तिष्वेवेन्द्रियाणां करणत्ववचनात्। तत्र पुरुषनिष्ठे बोधाख्यफले वृत्तीनां करणत्वस्योक्तत्वादिति" प्र० भाष्यम्।

सा०का० तत्त्वकौमुद्योस्तथैव व्यवस्थापितं यथा "तस्माच्च विपर्यासात्सिद्धं साक्षित्वमस्य पुरुषस्य। कैवल्यं माध्यस्थ्यं द्रष्टृत्वमर्थिभावश्च "तत्र चेतनत्वेन अविषयत्वेन च साक्षित्वद्रष्टृत्वे दर्शिते चेतनोहि द्रष्टा भवति नाचेतनः। साक्षी च दर्शितविषयो भवति यस्मै प्रदर्श्यते विषयः स साक्षी यथा हि लोके अर्थिप्रत्यर्थिनौ विवादविषयं साक्षिणे दर्शयतः एवं प्रकृतिरपि स्वचरितं विषयं पुरुषाय दर्शयतीति पुरुषः साक्षी। न चाचेतनोविषयो वा शक्योविषयं दर्शयितुमिति चैतन्यादविषयत्वाच्च भवति साक्षी अतएव द्रष्टापि भवति" त०कौ० न्यायमते च दर्शनादिज्ञानाश्रयत्वादात्मनोद्रष्टृत्वं सुव्यक्तमिति भेदः।

द्रह पु० ह्रद+पृषो०। अगाधजले ह्रदे हेमच०।

द्रह्यत् त्रि० दृंह-शतृ वेदे निपा०। दृढ़ीकुर्वति। "तृपत् सोमं पाहि दृह्यदिन्द्र!" ऋ०२।११।१५ "दृह्यत् दृंहते रिदं रूपं दृढ़ीकुर्वत्" भा०।

द्रा स्वप्ने पलायने अदा०अक० अनिट्। द्राति अद्रासीत्। दद्रौ पलायनं बहुलायासेन गतिः तत्र सक०। "मतयोदस्य दद्रुः" ऋ०१।६२।११। द्रापयति "एष वै तं द्रापयति यं दिद्रापयिषति" शत० ब्रा०९।१।१।२४। अप+अपसरणे "अप द्राह्यवीरहः" अथ०६।१४।२ "माप द्रान्त्वरातयः" ६।१२९।१

नि+मेध्यानाड़ीसंयोगरूपनिद्रायाम् अक०। "तदा निदद्रावुपपल्वलं खगः" नैष०।

प्र+प्रकर्षेण पलायने प्रद्राणः

द्राक् अव्य० द्रा-बा०कु। द्रुते शीघ्रे झटितीत्यर्थे अमरः "द्राक्पर्यस्तकपालसम्पुटमिलदित्यादि" वीरच० "धनस्य द्राग्वियुक्तता" कामन्द० "साक्षात्कृति कृतिषु निरस्तानन्दमिन्द्रादिषु द्राक्" नैष० ९स०।